

A telomer fogyásának oka, hogy a legtöbb sejtben a telomeráz enzim aktivitása alacsony. Ez alól kivételt képeznek a daganatos sejtek, amelyekben a magasabb telomeráz-aktivitás a korlátlan sejtosztódás, a halhatatlanság egyik záloga. Ezért az utóbbi években a rákkutatás egyik iránya olyan vegyületek tervezése és előállítás, amelyek gátolják a telomeráz aktivitását. A telomeráz enzim szerkezetének pontos felderítése ezt a gyógyszerkutatósi folyamatot jelentősen segíteni fogja.

Jiang, Jiansen – Miracco, Edward J. – Hong, Kyungah et al.: The Architecture of Tetrahymena Telomerase Holoenzyme. *Nature*. 11 April 2013. 496, 187–192. DOI:10.1038/nature12062

MIÉRT HATNAK A BIPOLÁRIS BETEGSÉG ELLENI GYÓGYSZEREK?

A világon emberek milliói szenvednek bipoláris betegségben, és szednek gyógyszereket a mániás és a depressziós hangulati kilengések elkerülése érdekében. És bár igen-igen sok páciens által alkalmazott szerekéről van szó, még ma sincs magyarázat arra, hogy ezek miért segítenek.

Amerikai kutatók (University of Michigan Medical School) agybankokból származó idegszöveteken végzett genomikai vizsgálataik alapján azt állítják, hogy egyes gyógyszerek azért hatékonyak, mert „normalizálják” bizonyos, az idegsejtek kommunikációjában fontos szerepet játszó gének működését.

Az analizált minták életük során bipoláris betegségben szenvedő, illetve nem szenvedő elhunytak agyából származtak. A mániás depressziósok egyik része halála előtt szedett

ún. antipszichotikumot, másik része nem. A kutatók 2191 gén egyidejű vizsgálatával arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált idegszövetekben, attól függően, hogy az elhunyt beteg szedett-e antipszichotikumot vagy sem, a gének működési mintázata jelentősen eltért egymástól. A kezelték esetében a génműködési mintázat azokéhoz hasonlított, akik életükben nem szenvedtek pszichiátriai betegségben. Ráadásul a legerősebb hasonlóság olyan gének működésében mutatkozott, amelyek a szinapszison való jelátvitelben, illetve az idegrostokon lévő, az ingerület gyorsabb terjedését segítő ún. *Ranvier-féle befűződések* működésében játszanak fontos szerepet. A „kiegyenlített” gének között találtak több olyat is, amelyeket korábbi kutatások már kapcsolatba hoztak a mániás depresszióval.

Melvin McInnis és munkatársai most még részletesebb genetikai vizsgálatokat terveznek. Bipoláris betegségben szenvedő, illetve nem szenvedő önkéntesek bőrének sejtjeit összeszerű állapotba fogják visszaprogramozni, és az így nyert ún. pluripotens őssejteken kutatják majd, hogy mániás depresszió esetén mely gének működése változik meg. A kutatók azt remélik, hogy mind a betegség kialakulásának mechanizmusát érintő, mind a gyógyszerek hatására magyarázatot adó részletes genetikai analízis segítheti azt, hogy a bipoláris betegség ellen új típusú szert fejleszthessenek.

Chen, Haiming – Wang, Nulang – Zhao, Xin – Ross, Christopher A. et al.: Gene Expression Alterations in Bipolar Disorder Postmortem Brains. *Bipolar Disorders*. 2013. 15,177–187. DOI: 10.1111/bdi.12039

Gimes Júlia

Könyvszemle

Hasznos nyelvészet

A nyelvhasználat és a társadalom összefüggését vizsgáló szociolingvisztika klasszikusa, William Labov a társadalomtudományi kutatások társadalmi felelősségét szem előtt tartva fogalmazta meg az adósságnak és a tévedések korrigálásának az elvét: a kutatónak föl kell emelnie szavát a tudományos igazság ismeretében a tudománytalan nézetekkel szemben, illetve a közösség javára – melytől adatait gyűjtötte – kamatoztatnia kell tudását (141). Kontra kötete, amely a szerző korábban közzétett tanulmányainak a tematikus gyűjteménye, ennek szellemében készült.

A tudományos kutatás tudvalevőleg mindig racionális tevékenység, s mint ilyennek, mindig van értelme. A tudományos eredmények között azonban az alkalmazhatóság, tehát a társadalmi hasznosíthatóság tekintetében nagy különbségek vannak. Ahogy van például valamely súlyos betegség leküzdésére alkalmas gyógyszer kikísérletezése és, mondjuk, egy ókori felirat megfejtése között. Mi a helyzet a nyelvészetben és a nyelvészettel? A nyelvvel való foglalkozásnak korábban szinte kizárólag gyakorlati céljai voltak (filológia, fordítás, tanítás-tanulás, helyesírás, nyelvművelés stb.). Csak később, a professzionális nyelvészet bizonyos eredményei egyértelmű hasznosíthatóságának következményeként s 1904-ben jelent meg az „alkalmazott nyelvtudomány” mint fogalom, s főként a 20. század második felében futott be szép karriert. Nem önálló diszciplína, a nyelvészeti diszciplí-

náknak azonban általában van alkalmazott területük. Magyarországon 2001 óta van önálló folyóirata is (*Alkalmazott nyelvtudomány*), s újabban a szociolingvisztika és a nyelvtechnológia jut elsősorban eszünkbe, ha a fogalom szóba kerül. Kontra elkötelezetten érvelve, polemikus hangvétellel szól a társadalom- vagy társas nyelvészeti kutatások hasznosíthatósága és hasznosítása mellett könyve fejezeteiben: Szociolingvisztika; Magyar anyanyelvi nevelés; Trianon utáni magyar nyelvvaltozatok; Nyelvi jogok, nyelvpolitika. Ezt úgy teszi, hogy több esetben is kiegészítéseket fűz saját korábbi véleményéhez. A tárgyalt kérdéskörök nagy száma meggyőzheti az olvasót, hogy mennyi mindenhez van köze a nyelvészettnek, amelyről többnyire a művelt nagyközönség sem tud. Jelzésekppen néhány: Nyelvi emberi jogi polémiák. A nyelvet kell megmenteni vagy a beszélőit? Nyelv és identitás. Liberális nyelvpolitika? Nyelvhalál vagy nyelvgyilkosság? Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Az informálás és az informálódás felelőssége. Magyar nyelvtudomány, felelősség, politika. Globalizáció, magyar nyelvi kisebbségek és nyelvpolitika. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. Angoltanulás Magyarországon – alanyi jogon.

A szociolingvisztika tette világossá, hogy a társadalmi problémák egy része csak akkor oldható meg, ha tekintettel vagyunk nyelvi vonatkozásaikra is. Kontra szerint például „a *laissez faire* nyelvpolitika sok kockázattal jár, s általában a veszélyeztetett nyelvek további

veszélyeztetését, pusztulását és pusztítását eredményezi” (190.); a globalizáció következményének tartja az oktatásnak közjóból szolgáltatásá alakítását, s ezt degradálásnak tekinti (158.); véleménye szerint „a magyar nyelvhasználati szinterei Magyarországon is elkezdtek erodálódni” (162.), ami újabb figyelemfelhívó jelzés az értelmiség anyanyelvi felelősségére. A magyar kisebbségi szülők Szlovákiában elég nagy arányban nem magyar tannyelvű iskolába járatják gyermekeiket, nem ismervén döntéseik hosszú távú következményeit. Kontra szerint „ezért nem a szlovák nacionalisták felelősek, hanem azok a magyarok, akik szakszerűen és hatékonyan tájékoztathatnák őket e döntés várható következményeiről, de nem teszik” (176.).

Izgalmas, kihívó, vitára is készítő olvasmány. Fodor István könyve első kiadásának 1968-as megjelenése után (*Mire jó a nyelvtudomány?*) még többet megtudhatunk a nyelvtudomány hasznáról. A gyors tájékozódást részletes tárgy- és névmutató segíti. A kötet nemcsak magyar vagy általában nyelvszakos egyetemi és főiskolai hallgatók, hanem mások kezébe is való. Elsősorban a tanároknak, a tömegtájékoztatás tényezőinek és bizonyos politikai döntések előkészítőinek ajánlható megszívlelendő olvasmányul. Kérdés, vajon eljut-e hozzájuk. (*Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 235 p.*)

Kiss Jenő
az MTA rendes tagja

Modern technológia és tradíció

Bögel György *Terepszemle – Tanulmányok és feljegyzések az infokommunikációs világról* c. könyve témájában és megjelenésében is igazi újdonság. A könyv témája az innováció, amelyet talán a leggyorsabban változó és az általa legérintettebb iparág, az ITC-n keresztül vesz górcső alá a szerző. A tartalom és a forma szoros illeszkedését a Typotex Kiadó Edition 2.0 sorozata garantálja. E sorozat kísérlet arra, hogy a könyv zárt formátumát feltörjék és interaktívvá tegyék. A modern technológia és a tradíció ötvözésére vállalkoznak.

A témában jártas olvasó bizalommal és várakozással veszi kezébe a könyvet, hisz Bögel György számos írásával bizonyította, hogy nemcsak a téma szakértője, de írásai olvasmányosak és érdekesek is. A négy tanulmányt és számos blogbejegyzést, valamint kommentárt tartalmazó könyv érdekfeszítő és gondolatébresztő. Különösen izgalmas, hogy bepillantást nyerhetünk a szerző tanu-

lasi folyamataiba: valójában a szerző tudományos műveinek előfutáraként tekinthetünk egy-egy blogbejegyzésre, gondoljunk a 2011. július 22-i Big Data bejegyzésre és a később megjelenő *Az adatrobbanás mint közgazdasági jelenség* című tanulmányra. Míg a tanulmányokon érezhető, hogy a szerző minden egyes szavát átgondolta és megfontolta, a blogbejegyzések sokkal inkább rövid, az adott időpillanathoz köthető gondolatok, impulzusok. E kétfajta gondolkodásmód és munkastílus egymás mellett izgalmas olvasmányt tesz a könyvet, egyben tökéletesen megvalósítja a kiadó célját: a tradíció – *Közgazdasági Szemle*-cikkek – és a modernitás – blogbejegyzések kommentekkel – egybeforrasztását.

A könyv másik különlegessége, hogy zárólag olyan műveit tartalmazza, amelyek a könyvön kívül is ingyenesen elérhetőek. Ez fontos üzenet az olvasónak: az internet költségmentes világa nemcsak versenytársa a könyvnek, de szinergia is állhat fenn közöttük.

Az internet működési modellje feldolgozhatatlan információáradathoz vezet, amelyet a könyv strukturált zártsága enyhíthet. Bögel György könyvére úgy tekinthetünk, mint kísérletre, amely e szinergiát kívánja kihasználni; véleményem szerint sikerrel.

A könyv első felében Bögel négy tudományos cikkét olvashatjuk. Közülük három a legrangosabb magyar közgazdasági folyóiratban, a *Közgazdasági Szemle*ben jelent meg, míg a legfrissebb mű a Debreceni Egyetem közgazdaságtudományi folyóiratában, a *Competitióban* található. Mindegyik írás önállóan is tökéletesen megállja a helyét, és világos egységet alkotnak a *Terepszemle*ben. Bögel komoly témákat elemez jelentős szakirodalmi háttérre támaszkodva, mindezt úgy, hogy az olvasó nemcsak szórakozik, de újabb és újabb gondolatai támadnak az innovációról.

A szerző első cikkében – *A schumpeteri kreatív rombolás módjai az infokommunikációs iparban* – bemutatja az innováció és a kreatív rombolás schumpeteri definícióját. E definíciók igencsak összetettek és nehezen megragadhatóak, ezért a szerző Christensennek és szerzőtársainak modelljét hívja segítségül, hogy e fogalmak mögé nézzen, majd az ITC-szektorból vett példákra támaszkodva világítja meg őket. Ennek során bemutatja, hogy miként lépett a telefon a telegráf helyére, s ezzel párhuzamosan hogyan szorult vissza a Western Union és tört előre az AT&T (Bögel egy későbbi blogbejegyzésében éppen arról értekezik, hogy most ismét összeáll az ősi mamut AT&T). A szerző a modell segítségével rávilágít arra is, hogy az innováció nem feltétlenül vezet a piac strukturális átalakulásához, hiszen elképzelhető, hogy a piacvezető cég önmaga képes termékpalettáját megújítani, ahogy a személyi számítógépek piacán ezt az IBM meg is tette. A számos izgalmas példa

közül kiemelném még az elektronikus könyveket, amelyekkel szemben a szerző szkeptikus; a cikk megírásakor még nem látta elég meggyőzőnek az elektronikus könyvek piaci előretörését. Az azóta eltelt időszakban – a cikk 2008 áprilisában jelent meg a *Közgazdasági Szemle*ben – azonban az elektronikus könyvek elterjedtsége jelentősen megugrott, gondoljunk csak arra, hogy az Amazon, a világ legnagyobb könyvkereskedése ma már több e-könyvet értékesít, mint nyomtatottat. Az e-könyvekkel kapcsolatban érdemes a szerző első tanulmányát összevetni 2006-ban, azaz a tanulmány elkészítése előtt két évvel jegyzet blogbejegyzésével, amelyben arról ír, hogy a *Háború és béke* szigetként áll a nyomtatott könyvek rengetegében, amelyhez a hidat az információtechnológia tudná megteremtteni. Épp ezt használják ki az elektronikus könyvek, ezért terjednek fénysebesen az olvasóközönség körében. Ma már vendégségbe menet nem lehetünk biztosak abban, hogy a könyvespolc méreteiből és annak tartalmából meg tudjuk állapítani, hogy mennyire olvasott és milyen témák iránt érdeklődik a házigazda, mert lehet, hogy az ágya mellett fekvő kicsi, sűrű gépen ötvenezer kötetnyi politikai filozófiai, közgazdaságtudományi vagy bármely egyéb témájú mű lapul.

A könyv egyik fő erénye, hogy a szerző önmagában is izgalmas gondolatait felkért hozzászólók egészítették ki, sokszor megerősítve, néha vitatkozva. A felkért szakértők sokszínű háttérrel rendelkeznek, így Dr. Szabó Katalin és Dr. Hámori Balázs, a Budapesti Corvinus Egyetem professzoraiként kiemelkedő elméleti tudásukkal járultak hozzá a mű színvonalának emeléséhez, míg a többi kommentelő, így Kis Ervin Egon, Krauth Péter, Papp Attila, Dan Sommer és Reményi Csaba gyakorlati tapasztalataikat osztották

meg az olvasókkal. Blogjában Bógel olyan témákat vesz górcső alá, amelyek mindannyiunkat foglalkoztatnak. Csak párat említünk: digitális esélyegyenlőség, innováció és foglalkoztatottság kapcsolata, innováció és gazdasági válság kapcsolata, innováció hatása az ITC-iparág szerkezetére, innovációs klaszterek. Hogy Bógel milyen érzékkel rendelkezik a „forró témák” felfedezésében, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2012. januári blogbejegyzésében a *BusinessWeek* egy cikke alapján elemzi a spam gazdaságtanát, amelyről nem sokkal később a *Journal of Economic Perspectives*-ben jelenik meg egy terjedelmes írás Justin M. Rao és David H. Reiley neves kutatók (Microsoft, Google) tollából.

Az erkölcs filozófiatörténete

Alasdair MacIntyre a nyugati civilizációban kialakult erkölcsfilozófiai koncepciókat elemző tanulmánya először az Egyesült Államokban jelent meg 1966-ban. Azóta több nyelven is olvasható. Az elmúlt évben napvilágot látott magyar fordítás aktualitását felesleges külön hangsúlyozni, hiszen közoktatásunkban küszöbön áll az etikaoktatás bevezetése, s nem is jelenhetett volna meg jobbkor a jeles filozófus kiváló etikátörténeti műve. A könyv tartalmazza az 1997-es lengyelországi kiadáshoz írt szerzői előszót, amelynek gondos tanulmányozása feltétlenül ajánlott. Ebben ugyanis MacIntyre dicséretre méltó korrektséggel számol be a könyve első kiadását ért kritikákról, tájékoztatja az olvasót arról, hogy mit köszönhet bírálóinak, mit fogad el tőlük és miben nem változott eredeti álláspontja. Ez az előszó tehát lényeges kiegészítés az egész mű megértéséhez és értékeléséhez.

A szerző tiszteletre méltó feladatot tűzött ki célul. Arra vállalkozott, hogy kimutassa,

A könyv ékes bizonyítéka annak, hogy a tudomány és a gyakorlat mily szorosan összefügg, és egy kutató számára a kíváncsiságnál nincs jobb tanácsadó. Bógel kíváncsisága, az új és a változás iránti nyitottsága és a gyakorlati problémák iránti érzékenysége teszi művét maradandóvá. Végetül jelezni szeretném, hogy blogja továbbra is működik, és a professzor ontja az érdekesebbnél érdekesebb bejegyzéseket, úgyhogy folytassuk az eszmecserét a neten! (*Bógel György: Terepszemle – Tanulmányok és feljegyzések az infokommunikációs világról. Budapest: Typotex, 2012*)

Rosta Miklós

PhD, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem Összehasonlító Gazdaság Tanszék

miként jöttek és jönnek létre az erkölcsi fogalmak a különféle társadalmakban, milyen összefonódásuk van a filozófiával és hogyan hatnak vissza magára a társadalomra. Mint írja: „Az erkölcsi fogalmak a társadalmi életformákban öltönek testet, és részben alakítják is azokat. [...] Ez önmagában határozottan azt sugallja, hogy különböző társadalmi életformákban a fogalmak különböző szerepet játszanak.” (25. o.) Az ennek megfelelő alapos fejtegetések során szigorú logikai és szemantikai vizsgálódással ítéli meg az ún. nyugati erkölcsbölcselet közel száz jeles képviselőjének releváns gondolatait, mindenütt számon kérve az adekvát „etikai szótár” használatát. Vállalt feladata teljesítésére példát mutat mindjárt könyvének első átfogó témájában, az antik görög korszakból fennmaradt művek elemzése során. Ez a téma a terjedelem több mint egyharmadát foglalja el, ami első pillanatra aránytalanságnak tűnhet, mégsem az, mert az európai kultúra történetében itt jöttek létre az etika legfontosabb, mindmáig ható alapkategóriái. Homérosztól a sztoikusokig,

biztos tudással, alapos történelmi és filozófiai ismeretek birtokában vezeti az olvasót az erkölcs központi kategóriái kialakulásának, majd váltakozó jelentésének és szerepének útján. Intellektuális élmény az olvasónak, ahogyan kimutatja pl., hogy a *jó* eredeti, még filozófia előtti jelentése a görög *agathosz* szóból származik, s Homérosznál arra az emberre vonatkozott, aki az akkori idők görög társadalmában rendelkezett egy csoport, törzs vezetéséhez szükséges erővel, tekintéllyel, bátorsággal, leleménnyel stb. –, majd hogyan változott a szó jelentéstartalma a poliszban, a városállami kultúrában, ahhoz hasonló erkölcsi értéké, ahogyan mi is értelmezzük.

Megértjük, hogy bár a korszak legnagyobb filozófusai – Platón és a dialógusaiban szereplő Szókratész, továbbá Arisztotelész – már a polisz hanyatlásának kezdeti időszakában éltek, gondolkodásukban talán épp ezért kiemelkedő helyet kaptak a legfontosabb erkölcsi fogalmakkal és azok gyakorlásával, a jóra való törekvéssel kapcsolatos problémák. Az olvasó arról is képet kap, hogy az ókori polisz társadalomban a politikai tevékenység volt az erények gyakorlásának természetes területe. Itt lehetett elsajátítani a *frónészisz*t, a „gyakorlati intelligencia erényét”, ami „[...] annak tudása, hogy hogyan alkalmazzuk az általános elveket konkrét szituációkban.” (118. o.) Azt is láthatjuk, hogy az ilyen életformában az emberek egyetérthettek a legfontosabb életcélokban, pl. a boldogságra való törekvésben. „A görög erkölcsi szótár – olvashatjuk a 8. fejezetben – nem úgy van megalkotva, hogy kíváncságaink tárgya és erkölcsi céljaink szükségképp függetlenek egymástól. *Hebysesen cselekedni és boldogulni* egy olyan szóban találkoznak, mint az *eüdaimon*” (a görög szó egyaránt jelenti a boldogságot, a jómódot, a szerencsét; az ember „jó állapotban” levését).

A sztoikus filozófia rövid áttekintésével érthetővé válik az első lényeges változás, ami a nagy államok kialakulásakor következett be, s aminek folytán az ember erkölcsi viszonyai is más dimenziót kaptak. „Az ember helyzete olyanná vált – írja MacIntyre –, hogy egyenként inkább a világegyetemben találja meg erkölcsi környezetét, mint bármely társadalmi és politikai keretben.” (153. o.) Ekkor kezd történelmileg kifejlődni először a keresztény vallás, majd később a polgári társadalom individuuma. Bár szűkmarkúan bánik a közép-korral (ezt az Előszóban is elismeri), reális képet kapunk a legfontosabb változásokról; pl. a kezdetek okozta nehézségről, mivel „[...] Jézus is, Pál is egy olyan erkölcsöt hirdetett, amely rövid átmeneti időre szólt...” (171. o.). Bepillanthatunk a kor legjelentősebb filozófusainak törekvésebe: amint Szent Ágoston Platont, Aquinói Tamás pedig Arisztotelészt ötvözi a keresztény vallással. Feltárul a történelmi-társadalmi változások hatása az erkölcsre; új erkölcsi értékek és problémák megjelenése és elemzése – többek közt – Luther, Machiavelli, majd az angol és francia felvilágosodás filozófusainak gondolataiban, továbbá Kant, Hegel és Marx koncepciójában stb., stb.

Így jut el a szerző a modern erkölcsbölcseleti felfogásokhoz. A sokféle elmélet ismeretetésére nem vállalkozhatunk, ám idézhetjük MacIntyre összefoglaló következtetését, ami szerint a századok óta jelen lévő individualizmus bomlasztó hatással volt és van moralitásunkra, de nem csupán ezzel az örökséggel rendelkezünk: „Az arisztotelizmus, az öskezretény egyszerűség, a puritán etika, a fogyasztás arisztokratikus etikája, a demokrácia és a szocializmus tradíciói mind nyomot hagytak erkölcsi szótárunkon.” (364. o.) S mivel az egyénnek választania kell, tulajdonképpen meg kell választania önmagát, önmaga erköl-

csiségét. MacIntyre igen bölcsen megjegyzi: „A rivális erkölcsök követői és az egy bizonyos erkölcs követői, valamint ez egyiket sem követők között nincs fellebbviteli bíróság, nincs személytelen semleges norma” (ugyanott).

A fordító – Szabó P. Imre – derekas munkát végzett, még név- és tárgymutatót is készített a kötethez, ami használatát praktikusabbá teszi. Túlnyomórészt stilisztikailag is eredményesen birkózott meg a hosszú mondatokkal, a szakszövegek magyar fordítóinak rémálmával. Néhány ilyen mondatot azonban jobb lett volna „szétdarabolni”. Egyébként az árgus szemekkel olvasó recenzens is csak egy-két megjegyzést tehet. A poliszdemokrácia legfontosabb intézményének nevét – az angol *assembly* szót – *gyűlés* helyett *népgyű-*

lésnek kellett volna fordítani. A nemzetközi szóhasználatban elterjedt *pozitív törvény* (az angolban *positive law*) helyett, a félreértések elkerülése végett, jobb lett volna a *tételes törvény* kifejezés. Nietzsche hírhedtté vált fogalma, az *Übermensch* (az angol szövegben *superman*) szokásos magyar fordítása, a *felsőbbrendű ember*, nagyon megterhelte a náci fajelmélet rokonításával, s ma már másként értelmezzük. Célszerű lett volna erre egy lábjegyzetben utalni. (*Alasdair MacIntyre: Az etika rövid története. Az erkölcsfilozófia története a homéroszi kortól a huszadik századig. Typotex Kiadó, 2012. Fordította: Szabó P. Imre*)

Licskó György

ny. egyetemi docens, BME

Hármasegység

A háromszögről sok minden juthat az ember eszébe. Különösen, ha azt is tudjuk, hogy a kötet címlapján látható háromszög nem pontosan olyan, amilyennek a szerző elképzelt: egyenlő oldalúnak kellett volna lennie – ha tipográfiai elfért volna. Akkor fejezte volna ki teljesen a három elem – oktatás, történet, szociológia – egyenrangúságát ebben a kötetben. Ezért aztán ha szerelmi háromszögre gondolnánk, semmiképpen sem a szokványos kiszorító változatra találunk példát, inkább a három fél békés, sőt egymást segítő együttlétének lehetőségét olvashatjuk. De a Bermuda-háromszögre is gondolhatnánk: humán diszciplínák határvein hajózni mindig vonzó kihívás és egyúttal kockázat. Nagy Péter Tibor azon kevesek közé tartozik, akik mindhárom területen rutinos kapitánynak tekinthetők. Az ő kalauzolásával bizalommal vágathatunk neki ismeretlen vizeknek is. Aki figyelemmel kíséri Nagy Péter Tibor

munkásságát, annak a számára persze nem teljesen ismeretlenek ezek a vizek, hiszen nem vadonatúj tanulmányokat, hanem az utóbbi tíz év nyolc munkáját gondolta újra és szerkesztette egybe a másfélszáz oldalnyi kötetben. Ez az egybeszerkesztés azonban – amit a háromszöggel kiemelten jelezni kívánt – fontos szemléleti többletet ad az eredeti tanulmányokhoz.

Az első rész a történeti csúcspól indul: *Neveléstörténet-óra*. De a modernizáció történetéről van szó, és máris a társadalomtörténet és a történet-szociológia nézőpontjáról vizsgáljuk a témát. Ez a téma azonban az állam és az egyház(ak) szerepe a modernizációban a magyarországi iskolázás révén. A szerző először megvizsgálja e történet „ismert szereplőjét”, az egyházat. Rámutat, hogy a modernizáció nem egyszerűen az egyház ellenében jön létre, mint gondolni szokták, hanem az egyházon belül kezdődik, részben az állami és az egyházi hatalom szétválásával kapcsolatos harcokban, részben egy szerzetesrendi, de

professzionális értelmiség létrejöttével (ami minden modernizáció előfeltétele), harmadrészt pedig azzal, hogy maguk az egyetemi pozíciók megszerzése válik az összecsapások céljává. Ebben az új megközelítésben az ismert szereplő korábban ismeretlen vagy kevésbé ismert oldalai tárulnak elénk.

Az első rész második tanulmánya egy ismeretlen szereplővel ismertet össze bennünket. Szinte az előző gondolatmenet folytatásaként mutatkozik meg a korai állami „oktatáspolitikai”, aminek létezését a 18. század előtt nemigen szokás feltételezni. Nagy Péter Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy „az európai alap- és középfokú oktatás gyökerei abban a 8. századi frank birodalmi politikában gyökereznek, amely a különböző szintű egyházkezelési egységek feladatává tette a püspöki, illetve plébániai iskolák létrehozását és rendszeres működtetését” (28.). 789-ben királyi rendelet tette kötelezővé, hogy a bencés kolostorokban tanítani is kell. Arra is rámutat, hogy a 12–13. századtól kezdve az egyházi vezetéssel szembekezdülő teológusok és egyetemi tanárok „politikusok és uralkodók támogatását és védelmét élvezték”. Az állam tehát oktatáspolitikai tényezőként nagyon korán és folytonosan jelen volt az európai oktatástörténetben. Ráadásul Magyarországon az állam szerepe jelentősebb volt, mint Nyugat-Európában. Törvényekkel szabályozta bizonyos egyházszervezeteken belüli pozíciók kompetenciaszintjét, birtokadományozással az iskolafenntartást, modern kifejezéssel élve: munkaerő-felvévőként befolyásolta az intézmények presztízsét és még az oktatás tartalmát is. Nagy Péter Tibor szerint ezért „Az Árpád-házi királyok egyházpolitikáját nem túlzás oktatáspolitikának is tekinteni”. Az oktatáspolitikának ilyen kiterjesztett értelmezése ugyan vitatható, de az alapjául szolgáló

tények és összefüggéseik bekapcsolása az oktatáspolitikai történetbe, figyelemre méltó e fogalom értelmezésétől függetlenül.

A második rész a *Problématörténet* címet viseli, de *háromszögelésnek* is nevezhetnénk – geodéták módjára. Itt érvényesül ugyanis legjobban a kötet címlapszimbóluma, a háromszög. Mindhárom e részbe sorolt tanulmány egy-egy fogalmat vesz szemügyre – alternatív tanítás, taneszköz-politika, munkaerőpiac – a háromszög más-más csúcaiból, hogy pontosabban lássuk helyüket a térben. A rész élére helyezett tanulmány igen határozott hangütéssel jelzi, hogy átértelmezésekről, új nézőpontok figyelembe vételéről lesz szó. Mindenki tudja, hogy alternatív oktatáson a reformpedagógiák körében mozgó tevékenységet szoktunk érteni, de ha feltesszük, hogy az „alternatív” jelzőnek saját jelentése van, ha szó szerint vesszük ezt a jelzőt, akkor szélesebb horizont nyílik előttünk a fogalom értelmezésére. NPT két kritériumot vesz fel az alternatív megkülönböztetésére: olyan tevékenység, amely tipikusan eltér a hazai oktatásügy főáramától, de ugyanakkor intézményesült formában folyik. Ez az alternativitás – figyelmeztet a szerző – természetesen csak azóta lehetséges, amióta létezik egy „főáram”. Az eltérés azonban sokféle lehet, és ezeket Nagy Péter Tibor rendszeresen sorra veszi. Az első lehetőség a tanulók vagy a tanárok összetételének sajátos eltérése. Magyarországon mind a diákok, mind a tanárok tekintetében inkább csak „lefele” fordult elő eltérés (például az első világháború előtti munkás-gimnáziumok) – ellentétben például Angliával. Az iskolatípusok tekintetében viszont szinte azt tekinthetjük normának, hogy a változások konkurens alternatívaként lépnek be a rendszerbe. Ennek alapján korrigálnunk kell Ph. Green elképzelését is, amely szerint a párhuzamos

intézmények közötti presztízskülönbség akkor válik társadalmi különbségképző erővé, amikor maga az iskolafok társadalmilag „betelik”. Magyarországon e párhuzamosságoknak már megjelenésüktől fogva réteggépző jelentőségük van.) A tulajdonosi értelemben vett alternativitás elemzését a magánoktatásé követi. Finom distinkció a magántanítás mint alternatíva és a magántanulás mint alternatíva megkülönböztetése. A pedagógiai alternatívákkal, a reformpedagógiákkal kapcsolatban a szerző igen visszafogottan nyilatkozik, mivel ezek nem a saját kutatási területei. A bőséges eredeti kutatási eredményekhez utalja az olvasót. Egyedül arra a közkeletű, de téves elképzelésre tér ki, amely szerint a reformpedagógia a hagyományosan uralkodó herbartista pedagógiával szembeni ellenzéki mozgalomként lépett fel. Rámutat, hogy a herbartizmus sem régi nem volt, sem igazán uralkodó – egészen a kármáni gyakorlóiskola megszervezéséig. A reformpedagógia – elsősorban a gyermektanulmányi mozgalom – pedig kevés ellenállásba ütközött: aktív szervezője, Nagy László az 1900-as évek elején állami megbízást is kapott ilyen alapú tanítóképzés megszervezésére.

A taneszközpolitikáról szóló tanulmány bevallottan csak előtanulmány a téma monografikus feldolgozásához – aminek elvégzését azonban a szerző nem ambicionálja. De a terminus lehetséges értelmezéseit minuciózusan elősorolja vázlatában, nagymértékben megkönnyítve az egyszer majd előálló kutató kolléga dolgát, aki majd elvégzi a fő feladatot. A taneszközt először a szocializáció történetében helyezi el, majd felvázolja mint tartalomhordozót, mint nyelvi jelenséget, mint egyenlőtlenséget hordozót, mint rendkonstitúálót, mint közbeszerzési problémák forrását, és végül kitér a taneszközök fő típusainak

oktatáspolitikai funkcióira. Ha a szerző egy pedagógiai kar doktori iskoláját vezetné, ennek alapján bizonyára előbb-utóbb elkészülne egy-két doktori disszertáció, amely fogható materiálval – vagyis empiriával – telené fel ezt az értelmezési vázlatot, amely így is nagy segítség a téma iránt érdeklődőknek.

A munkaerőpiac fogalma a háromszög szociológiai csúcán át bukkan elő, és első pillanatra csak erős hiánya látszik – már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges – az „oktatás” és a „történet” csúcson. Nagy Péter Tibor megfogalmazása szerint „teljes neveléstörténeti hiányával kell szembenéznünk” – és mégsem lesz történetetlen a múltba helyeznünk ezt a fogalmat. „A munkaerő-piaci aspektus az oktatásban annál inkább érvényesül – mondja –, minél inkább kapitalista a rendszer.” (78.) Az alapfokú iskolázottsággal sem rendelkezők a modern gazdaságból teljesen kiszorultak – korábban azonban a gyermekmunka alkalmazása még éppenséggel fékezte az iskolázást. A tanoncképzés és a munkaerőpiac kapcsolata viszont nem szorul bizonyításra. Fontos összefüggésre mutat rá a szerző annak leírásával, hogy a középfokú oktatásban milyen átszúrt módon, a műszaki vagy természettudományos kultúra személyiségformáló értékeinek fogalmaiban gondolkodtak egyáltalán arról a gyakorlati életről, amelyet a munkaerőpiac valósága jelentett; és milyen áttételes ideológiai vitákhoz vezetett mindez. Ez azonban csak a felsőfokú tanulmányokra előkészítő középiskola világát jellemezte. Az alsó-középiskolai végzettséget foglalkoztatási feltételként az 1883. évi minősítési törvény határozta meg egy sor állásra. Ez szociológiailag jelentős modernizációs tartalmat nyitott meg azért, hogy a munkaerőpiac szempontjából egyenjogúvá tette több eltérő társadalmi összetételű középfokú isko-

latípus első négy osztálya által nyújtott végzettséget. Külön kell figyelmet fordítani a földművelésügy érdekkörébe tartozó képzésre, amelyre nem ugyanazok az erők hatnak. A harmincas években a különböző oktatási érdekeket egyensúlyozó tárcák – elsősorban a VKM (*Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*) és az FM (*Földművelésügyi Minisztérium*) – kiegyezésre kényszerültek.

A *Kutatás* című harmadik rész a legősibb kérdéshez megy vissza: mi ez? Mi a tárgy? Ismert kategóriáink határai tényleg ott húzódnak-e, ahol megszoktuk őket. A statisztikában a kategóriába tartozás sziklaszilárdnak látszik, de valójában állandó megszűnésben és átalakulásban van. Például „az iskolázottság maga is konstituáló jelentőséggel bír abban, hogy valaki milyen nemzetiségű, illetve milyen nemzetiségűnek, milyen anyanyelvűnek éli meg magát, vallja magát, azaz hogyan kerül be a népszámlálásba.” (99.) Látható, hogy ez a gondolat kétségtelenül ugyanabba a körbe (háromszögbe) tartozik, mint azok, amelyekkel a könyv első két része foglalkozott. Ezt a témát a nemzetiség és iskolázottság újragondolásával mutatja be a szerző, a történeti Magyarország vonatkozásában. Az iskolázottság több szempontból dinamikus azon túl is, hogy a különböző etnikai csoportokba születők esélyei eltérnek: befolyásolja az anyanyelvi csoporthoz tartozást, ugyanannak az iskolázottsági szintnek csoportonként más és más a funkcionális értéke, különösen a munkaerőpiacon. Míg az alfabetizáció minden nemzetiségi csoportban erős volt, addig a középfokú iskolázásban már jelentős különbségek voltak. Egy ilyen elemzés szükségképpen szélesebb vizekre tér, nem kerülheti el az asszimilációs politika és a nemzetiségi képviselet lényegi összefüggéseit sem. Az elemzés alátámasztja, hogy a kategóriák éppen dina-

mikájukkal tudják hívebben kifejezni a társadalom szerkezetét is.

A következő – *Anyakönyv* – cím e gondolatmenet folytatását sejteti, és fontos módszertani figyelmeztetéssel kezdődik. A figyelmeztetés régi, a módszertan alapjaihoz tartozik, már Émile Durkheim is leírta: első lépésként látható, egyszerűen megragadható jellegekkel határozzuk meg kutatásunk tárgyát. Nagy Péter Tibor abból ad leckét az olvasónak, hogy ehhez nem szabad kritikátlanul elfogadni az első készen adott „megoldást”. Ha a Magyar Történelmi Társulat tagságáról akarunk beszélni, nem kell nagyon megörülni az MTT tagnévsorának. A szerző szerint inkább a „történész” szó jelentését megragadni képes jelekből kell kiindulni: a diplomát, a szakmai befogadást (publikálás!) és a kortársak és az utódok ítéletét kifejező standard kézikönyveket érdemes figyelembe venni. Ezek elemzésével „szabad szemmel” nem látható, sőt alkalmanként a láthatóval ellentétes eredményekre jut a történészek etnikai és földrajzi rekrutációjának elemzésében. Nagy jelentőségű, hogy e történet-szociológiai és oktatástörténeti vizsgálódásokban a kutató át tudja lépni az anonimitás korlátját, és nevesített adatokkal dolgozhat. Ez lehetővé teszi a változások pontosabb követését. Figyelemre méltó, hogy ebben a fejezetben már nem az oktatásszociológia, hanem a szociológiai módszertan jön az oktatástörténet segítségére az összefüggések pontosabb megismeréséhez.

A kötet utolsó írása szociológiai elemzés – *Közvéleménykutatás* – egy neveléstörténeti témáról: az ötvenes évekbeli családon belüli világnézeti nevelésről Budapesten. A retrospektív kutatás természetesen nem korabeli adatokra, hanem a megkérdezett idős emberek – akkori gyerekek – emlékeire támaszkodik, amit ebben az esetben teljesen elfogadhatóvá

tesz, hogy jelen állapotuk és emlékezetük is az akkori nevelés eredményének (is) tekinthető. Az elemzés fontos új ismeretekre vezet. Megtudjuk, hogy a szakmunkásság körében a szekularizáció már korábban jelentős méretű volt, mint ahogy azt a vallásszociológia feltételezte, és előrehaladása nem köthető a szocialista nagyiparhoz. De polarizálódás is megfigyelhető: azaz kisebb mértékben nő a vallásos csoport aránya is. A magyarázó tényezők közül ellenőrizhető volt az iskolázottság, a foglalkozási kategória, az életkor hatása, és feltevéseket lehetett megfogalmazni a történelmi szakaszok (például 1956) hatásáról.

Nagy Péter Tibor tanulmányainak mindegyike jól olvasható, világos nyelven íródott. Plágiumvádakkal teli világunkban példamutató az a gondosság, amellyel megjelöli, hogy mely ismereteket veszi másodkézből, és melyek saját kutatásainak eredményei. Egyúttal tárgyyszerűen figyelmeztet arra, hogy nem is lehet kizárólag saját kutatásainkra támaszkodni – különösen akkor nem, ha nemcsak ku-

tatók, hanem tanárok is vagyunk, akik szükségképpen teljes diszciplínákat vagy legalább kutatási területeket kell, hogy bemutassanak hallgatóiknak. Ez a szempont kiemeli a könyv hasznosságát. Azzal, hogy egy új gondolati összefüggésbe rendezte tanulmányait, példát adott a pedagógiával, az oktatástörténettel, az oktatásszociológiával, és általában a társadalomkutatással ismerkedő hallgatóknak abból, hogyan lehet új gondolati keretekben értelmezni korábbi eredményeket. Diákok, tanárok, kutatók és egyszerű érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják Nagy Péter Tibor új könyvét.

Ha az első részbe is három tanulmányt helyezett volna el, akkor a háromszög igazán egyenlő oldalú lenne, és előállt volna a megháromszorozott hármasság, De hát a világ csak Hegelben tökéletes... (Nagy Péter Tibor: *Ok-tatás-történet, -szociológia. Iskolakultúra-könyvek, 44. Veszprém: Iskolakultúra, 2012. 146 p.*)

Csákó Mihály
szociológus, docens

Az identitás forrásai – Hangok, szövegek, gyűjtemények

Egyik legfontosabb dokumentumszolgáltató nemzeti kulturális intézményünk, az Országos Széchényi Könyvtár fennállásának kezdetétől részt vesz a hazai tudományos szaksajtóban is: önállóan vagy más kiadókkal társulva elsősorban diszciplináris, ritkábban populárisabb megközelítéssel; katalógusokban, bibliográfiákban, monográfiákban és tanulmánygyűjteményekben számolva be a falai között zajló feltáró, illetve feldolgozó, könyv- és sajtótörténeti, tágabb értelemben hungarológiai kutatásokról. E kiadványok mintegy előzményei a *Bibliotheca Scientiae & Artis*

című sorozat immár harmadik kötetének. A sorozat alapját azok a rendszeres konferenciák képezik, amelyeken a résztvevők az OSZK állományában található dokumentumokból kiindulva, azokon alapuló kutatásaikat ismertették/ismertetik. Az elhangzott előadások válogatott és szerkesztett anyagából már a harmadik kötet jelenik meg, amelyek egymásutánosságukban a korábbi évkönyvek gyakorlatát követik.

Hagyománynak számít, hogy e találkozókat és bemutatkozások első előadója, meghívottként mindig egy-egy jelentős tudós, saját szakterületének elismert kutatója. E kötet elején Tallián Tibor írása olvasható, amelyben arra keresi a választ, hogy mely okok következtében vált érdeklődés tárgyává a XIX.

században a magyar zene, s kik voltak e kíváncsiság ismert és kevésbé ismert képviselői. Ezért került egymás mellé Mátray Gábor, Perényi József, Szénfy Gusztáv, Ábrányi Kornél, Molnár Géza, Mosonyi Mihály, Vajda Viktor, Ponori Thewrewk Emil, Seprődi János és mások. A tanulmány sokoldalúan és a hangsúlyváltások, iránymódosulások érzékeltesével mutatja be a hazai zenetörténet egy jelentős, hosszabb időszakát, formálódását, zsákutcáit, valamint külföldi recepcióját.

Szintén zenei témájú Mikusi Balázs írása is, amely a Rákóczi-induló befogadástörténetével foglalkozik. Az egykor kultikus zeneszám dallama fontos szerepet töltött be a reformkor nemzeti öntudatot erősíteni kívánó ideológiájában, s irodalma is gazdag. A szerző ennek ellenére a korai feldolgozások formamódosító szerepének és a hozzácsatolt szövegek jelentéstartományának feltárással új ismereteket tud a korábbiak mellé rendelni. Illyés Borbála a huszadik századi magyar zene franciabarát felfogásának ismertetésével részben a Tallián Tibor által is említett német hatás hazai lajtásának igényét ábrázolja, a francia zene hazai térnyerésének és recepciójának fényében. Írása mára az emlékezetből többé-kevésbé kihullott személyeket is felidéz: Lajtha Lászlót, Zágon Géza Vilmost vagy Szántó Tivadart. Ezt a blokkot zárja Kelemen Éva, aki a Nemzeti Múzeum Zenetörténeti Intézetének rövid, ám eredményes éveit összegzi. Kitért a zenei gyűjteménnyel kapcsolatos kétféle elképzelésre, Isoz Kálmán szerepére; kimondottan érdekes az osztály belső életnek ismertetése. Az olvasó szembesülhet a létesítés és a megszüntetés egyaránt hivatali, a gyűjtemény hatáskörén túlnyúló akarásával. A szerző egyik, Kereszty Istvánnal foglalkozó jegyzetében a szakmai koncepció és a könyvtárvezetés ellentétét is finoman érzékelteti.

Szöts Zoltán Oszkár hamar igen aktuálisá váló témát választott, amikor az első világháborús tábori katonai lapok szerepét vázolta a katonakorú és a frontvonalban harcoló katonák körében. Általános hatástörténeti áttekintés után felsorolja az eddigi bibliográfiai összefoglalásokat, ismerteti a Nemzeti Könyvtár világháborús gyűjteményének sorsát, s rámutat e perifériakússá vált sajtóanyag feldolgozásának hiányosságaira is. Bódy-Márkus Rozália Bajza József és Henszlmann Imre polémiájának fényében vizsgálja a megerősödére váró, reformkor végi magyar nyelvű színjátszás előtt álló, eltérő felfogású – német és francia – színpadi gyakorlat térnyerési lehetőségét, valamint a vitában elhangzott érvek és ellenérvek továbbélését a hazai magyar és német nyelvű színikritikákban. Egyaránt a szépirodalom és annak megjelenése, befogadása a tárgya Patonai Anikó Ágnes és Rózsafalvi Zsuzsanna tanulmányainak, az első Jókai Mór egyik színpadi előadásra szánt munkáját, a második pedig Schöpflin Aladár esszéiről munkásságát elemzi; érvényesítve a hatástörténet színjátéki, illetve értékképzői összetevőit is.

Ezt követően két, egy távolabbi és egy közelebbi földrajzi helyre utaló, ám a hazai olvasó számára egyaránt ismeretlen, bizonyos értelemben egzotikus kapcsolatrendszer tárgyaló írás következik. Az egyikben Pap Ágnes Jászai Mari szikh levelezőpartnerét idézi meg, a magyar és az indiai kultúra egyik találkozási pontját. Umrao Singh Sher-Gil második felesége magyar volt, akit Indiában ismert meg. Házasságuk részben Baktay Ervin munkásságának elindítója lett, lányuk pedig két kultúrát gazdagító festőművészé fejlődött. A házaspár budapesti látogatások során ismerkedett meg Jászai Marival, a szerző levelezésük magyar vonatkozásait veszi sorra. Mann Jolán

pedig Enver Čolaković budapesti születésű, bosnyák származású horvát író többszörös identitásának az élet- és alkotópályát befolyásoló vonásait kutatja. A magyar anyanyelvű, gyermekkorában német szót is tanuló, horvátul csak később megtanuló, nyelvi környezetet váltó író élete sokszor a marginalitást súrolta. Természetesen nem csupán nyelvi, hanem politikai okok következtében is. Körülményeiből adódott, hogy saját munkásságát műfordításokkal egészítette ki, emellett jelentős a magyar irodalmat a déli szláv népeknek terjesztő tevékenysége. A tanulmányt Čolaković hungarológiai tárgyú írásait regisztráló bibliográfia egészíti ki.

Bíró Csilla forrásértékű tanulmánya a középkori magyarországi irodalom egyik jelentős, ugyanakkor meglehetősen ismeretlen szerzőjével foglalkozik. Andreas Pannonicus, akit a legönállóbb gondolkodású középkori magyar (származású) teológusnak lehet nevezni, a szerzetesi irodalomban még nem foglalta el az őt megillető helyet. Igaz, munkái közül több elveszett, csak néhány (három) kézírata maradt fenn. Ezek közül az egyik, az *Énekek énekéhez* írt kommentárjait tartalmazza. Szerzőjük ezekben egy kikristályosodott értelmezői hagyományhoz kapcsolódott, Bíró Csilla azonban azt is feltárja, hogy mely pontokon volt képes önálló, az elődök munkáiból hiányzó érveléssel kiegészíteni azt. Zsupán Edina körületekintő, képi ábrázoláshoz, filozófia- és mentalitástörténethez egyaránt kapcsolódó írásban összegzi a Kálmán-csehi-breviárium egyik, igencsak szokatlan jelenetének, alakjainak hátterét. A tanulmányban szorosan összekapcsolódik a képértelmezés, valamint a filozófiai/világsemléti, XV. század végi háttér változásának érzékeltetése, s egy izgalmas nyomozás érzetét keltve mu-

tatja be utóbbi lokális és igen rövid ideig tartó magyarországi jelenlétét.

Kétszeresen az OSZK gyűjteményével kapcsolatos Deák Eszter írása, aki az alapító német könyvbiztosítót veszi számba. Tisztázza, hogy Széchényi Ferenc mikor és milyen hatásokra dönthette el, hogy gyűjteményét a magyar vonatkozású művek beszerzése felé teljesíti ki. A tanulmány tartalmazza az evvel kapcsolatos levelezésből azonosítható – német és latin nyelvű – dokumentumok leírását is, amelyek a külföldi könyvpiacokról származtak. Írása mellett, hogy általában nem ismert adalékokat nyújt a kezdeti időszak beszerzéseire, még az úgynevezett *flamand hóráskönyv* történetével is szolgál. A Plakát- és Kisnyomtatványtár külföldi plakátjai viszont kilógni látszanak egy csak magyar gyűjteményből, annak ellenére, hogy a hazai – nem hazai dokumentumok érintkezését sokszor nem lehet mereven elválasztani. Katona Anikó is meggyőzően illusztrálja, hogy egy első látásra gyűjtőkörbe nem tartozó állományrész eredetének, összetételének, a könyvtári gyűjteményekkel való találkozásának és kiemelt darabjainak ismertetése következtében miként válik mégis egy nemzeti kollekciónak részévé, amiről kár lenne megfélemleni, s aminek a részleges prezentálása is értékek közvetítésével jár. Hasonló különlegességről számol be Tóth Zsuzsanna az írott/nyomtatott dokumentumok világában, amikor a magyarországi evangélikus szlovákok fémmertes könyvkötéstípusát ismerteti. Tanulmányában kitér a történelmi és művelődéstörténeti háttérre is, majd gazdag forrás- és illusztrációs anyag kíséretében tárgyalja a magyarországi könyvkötészet elkésett, de keletkezési helyén autentikus darabjait.

Végül szólni kell a jól megválasztott illusztrációkról, a tanulmányok megállapításainak

továbbgondolását segítő jegyzetanyagról és a tetszetős tördelésről, amelyek egyaránt a gyűjtemény használhatóságát erősítik. (Boka László – Földesi Ferenc – Mikusi Balázs: *Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemé-*

nyek. Bibliotheca Scientiae & Artis sorozat. Budapest: OSZK–Gondolat, 2012)

Buda Attila

könyvtáros, a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottsági tagja

És (a)mikor destruktívak?

Török Péter *És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete* című könyve 2007-ben jelent meg először, amelyet újabb kiadás követett 2011-ben. A kötet nagyszerűen összefoglalja és rendszerezi az új vallási mozgalmak szociológiai megközelítésével kapcsolatosan megjelent nemzetközi – elsősorban angol nyelvű – és magyar szakirodalom eredményeit.

A könyv egyik erényének tekinthetjük az objektivitásra törekvést. Igyekszik a közvéleményben az új vallási mozgalmakhoz kapcsolódó társítások hátterét, valóságtartalmát a legárnyaltabban megvizsgálni. Nyelvezetében kerüli a pejoratívnak számító kifejezéseket, és neutrális szavakat használ. Ennek értelmében javasolja a vallási közösségek, csoportok stb. általános elnevezéseként a vallási entitás kifejezést. Egyes közösségek esetében pedig lehetőség szerint a nemzetközi szociológiai szakirodalomban bevett kategória elnevezéseket használja. A vallási entitások elnevezésében is pontosságra törekszik, és kerüli a köznyelvben használt pejoratív kifejezéseket.

A szerző könyvében a szakirodalomban és a médiában az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan megjelent leglényegesebb témaköröket, tudományos elméleteket és a közvéleményben megtalálható hiedelmeket tárgyalja részletesen. Így definiálja az új vallási mozgalmak kifejezést, megvizsgálja a hozzájuk tartozó entitások belső dinamikáját (megtérekések jellemzői, tagok toborzása és megtartá-

sa, agyimosás kérdése, lemorzsolódás, szociológiai tipológiák és alkalmazhatóságuk, millenarista mozgalmak jellemzői stb.), illetve külön részben foglalkozik a velük kapcsolatos társadalmi reakciók, interakciók és konfliktusok elemzésével. Utóbbi részben az e mozgalmakkal kapcsolatos kutatási nehézségeket is ismerteti. Nem felejtkez el a szerző az új vallási mozgalmak médiában történő megjelenésének elemzéséről sem, illetve kitér az anti-cult mozgalom bemutatására is. A könyv egyik legizgalmasabb fejezetében az új vallási mozgalmak és az erőszak kapcsolatát vizsgálja meg. Nem csupán az új vallási mozgalmak vagy azok tagjai által elkövetett erőszakos cselekményeket tárgyalja tárgyilagosan, hanem a velük szemben megnyilvánuló agresszív tetteket is. Külön részben elemzi az új vallási mozgalmak helyzetét a volt szocialista országokban, kiemelten kezelve a magyarországi szituációt. A függelék hét mellékletében pedig hasznos információkat találhat az olvasó az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan.

A szerző a könyvét az *új vallási mozgalmak* kifejezés definiálásával kezdi. A mű többi fejezetéhez hasonlóan a nemzetközi szakirodalomban megtalálható, egymással vitatkozó álláspontok megjelenítésével rámutat az egyes megállapítások erősségeire vagy gyengeségeire. Az olvasó így szembesül a tárgyalt problémák komplexitásával. A szerző törekszik a különböző vélemények dzsungelében állást foglalni, néhol azonban határozottabban is képviselhetné álláspontját. Török, bár néhány esetben hoz példákat más kultúrkörből, köny-

vében elsősorban a nyugati civilizációhoz tartozó térségek, ezen belül is elsősorban Nyugat-Európa és Észak-Amerika új vallási mozgalmainak tevékenységére fókuszál. A szerző nyugat-európai, illetve észak-amerikai viszonylatban a második világháborút követő, elsősorban az 1960-as, 1970-es években, míg Magyarország esetében a második világháború után létrejövő vallási entitásokat sorolta az új vallási mozgalmak körébe. Fontos különbséget tapasztalhatunk még abban is, hogy a szerző az ebben az időszakban keletkező pünkösdi-karizmatikus, illetve fundamentalista újprotestáns gyökerű entitásokat a nemzetközi szakirodalom többségéhez hasonlóan Nyugat-Európát, illetve Észak-Amerikát illetően nem sorolta az új vallási mozgalmak sorába. Magyarország esetében azonban minden második világháború után megjelent vallási entitást új vallási mozgalomnak tekintett. Így a fundamentalista jellegű újprotestáns entitásokat is, akár tradicionális, akár pünkösdi/karizmatikus típusú felekezetek voltak. Ennek oka, hogy az egyes kultúrákban, térségekben más és más rendelkezett „új” jelentéssel. Példaként említi Japánt, ahol az 1960–1970-es években az új vallási mozgalmak negyedik hullámaként új-új vallásokról beszéltek.

Török a különböző szerzők elméleteit, megállapításait vagy a felmerülő ellenvetéseket vallástörténeti, vallásszociológiai példákkal támasztja alá. Könyvében több érdekes összehasonlító vizsgálatot tesz, mint például az általa 19. századi szektáknak nevezett vallási entitások és az új vallási mozgalmak összevetése. Ennek során korábbi – középkori, illetve reformáció kori – példákat is megemlít. Több esetben azonban elmosódnak a határok a 19. században, illetve a korábban létrejött entitások között. A baptisták és a kvékerek

ugyanis már ismert vallásfelekezetek közé számítottak a 19. századi „szekták” „szülőhelyének” számító Amerikai Egyesült Államokban. A régi és az új egybevetése során lényeges megállapításnak tekinthetjük, hogy a korábitól eltérően az új vallási entitások gyakran az ortodox kereszténységtől eltérő teljesen idegen tradíciókra, hagyományokra épülnek, illetve a magukat kereszténynek nevező közösségek is sokkal radikálisabban térnek el a keresztény tanítástól, illetve erkölcsöktől. Jelentős különbségnek számít még, hogy míg a 19. században keletkezett vallási entitások mindent átfogó világnézetet kínáltak tagjaiknak, addig az új vallási mozgalmak általában egy-két részletet céloznak meg.

A nyugati és a kelet-európai poszt szocialista országokban támadt új vallási mozgalmak helyzetének összehasonlítása is érdekes eredményekhez vezetett. Török Eileen Barkert idézve megállapítja, hogy térségünkben az új vallási mozgalmaknak sajátos formája alakult ki. Ugyanis megtalálhatók itt a nyugatról idekerült, illetve a belföldön létrejött új vallási mozgalmak. Mindkét típus esetében tehetünk egy további megkülönböztetést aszerint, hogy a kommunizmus bukása előtt vagy utána keletkeztek-e. A nyugaton az 1960-as és 1970-es években létrejövő entitások magyarországi testvérközösségei nem hasonlítanak sem a belföldi eredetű új vallási mozgalmakra, sem az akkori nyugati anyamozgalmakra. A kelet-európai közösségeiket ugyanis már nem jellemezték azok a túlkapások, amelyek nyugati testvérközösségeiket az 1960–1970-es években. A hozzájuk csatlakozók esetében is a környezetükkel való kapcsolattartást szorgalmazták. A kívülállókhoz való viszonyuk is toleránsabb, és a kapitalizmus előnyeit inkább élvezni szeretnék, mintsem menekülnének attól.

Könyvében mindössze tíz oldalt szentelt a magyarországi helyzet ismertetésére. Mások, saját, illetve a 2001. évi népszámlálás adatainak vizsgálata során megállapította, hogy hazánkban az új vallási mozgalmak tagjai többnyire fiatalok, műveltebbek az átlagosnál és inkább városiak. Korukból fakadóan nagyobb mértékben függenek szüleiktől. Négyötödük pedig – legalább névleg – korábban valamilyen vallási entitáshoz tartozott. A nyugatihoz hasonlóan sokszínű új vallási mozgalmak követőinek aránya Magyarországon Török becslése szerint maximum a lakosság 1%-át teszi ki, de inkább 0,7% alatti értéket valószínűsít.

A könyvet a téma aktualitása, széles körű szakirodalmi megalapozottsága és tárgyilagos hangneme miatt a társadalomtudománnyal foglalkozó kutatók mellett újságírók, diákok is nagy haszonnal forgathatják, de „kötelező irodalom” mindazok számára, akiket a téma egy kicsit érdekel, vagy érintettek valamilyen módon az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan. *(Török Péter: És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd [Dialogus] Alapítvány – Hid Alapítvány, 2011)*

Rajki Zoltán

PhD, történész, szociológus, főiskolai tanár

